

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342(477)

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ИСТОРИЧНІ ЗАСАДИ

UKRAINIAN CONSTITUTIONALISM: HISTORICAL FOUNDATIONS

Бєлов Д.М.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Якимович Я.В.,
юридичний факультет
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Статтю присвячено з'ясуванню змісту, особливостей та виокремленню характерних рис конституціоналізму. Проаналізовано проблеми історичних умов, а також окремі етапи виникнення цього явища в історії української державності.

Ключові слова: конституціоналізм, конституція, особливості конституціоналізму, історичний аспект, європейський конституціоналізм, український конституціоналізм.

Статья посвящена выяснению содержания, особенностей и выделению характерных черт конституционализма. Проанализированы проблемы исторических условий, а также отдельные этапы возникновения этого явления в истории украинской государственности.

Ключевые слова: конституционализм, конституция, особенности конституционализма, исторический аспект, европейский конституционализм, украинский конституционализм.

The article is devoted to the content, features and distinguishing the characteristics of constitutionalism. The problems of historical context as well as individual stages of the emergence of this phenomenon in the history of Ukrainian statehood.

Key words: constitutionalism, constitution, constitutionalism features, historical perspective, European constitutionalism, Ukrainian constitutionalism.

Постановка проблеми. У світі постійно здійснюються політичні реформи. Їх головним джерелом і найважливішим засобом здійснення є реформування конституційного ладу країн. Це зумовлено тим, що системна політична реформа здійснюється з метою забезпечення динамічного розвитку державності, створення передумов для підвищення реальної ролі структур громадянського суспільства, а також упровадження демократичних інститутів, що відповідає світовим моделям розвитку сучасних демократичних держав. При цьому, як стверджує М. Оніщук, питання конституційного ладу в Україні є визначальним на політичному порядку денному впродовж усього періоду державності. Як відомо, Україна – ще достатньо молода держава, хоч і має вже власну конституційну історію [11, с. 3].

Аналіз останніх досліджень. Різноманітним науковим підходам щодо визначення поняття «конституціоналізм» та його основних характеристик, у тому числі в історичному аспекті, присвячені праці багатьох учених, зокрема, серед українських слід виділити таких, як М. Баймуратов, О. Батанов, В. Кампо, М. Орзіх, В. Погорілко, І. Словська, П. Стеценюк, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші. Зарубіжна конституційна доктрина значно більше уваги приділяє питанню інтернаціоналізації конституціоналізму (праці С. Авак'яна, М. Баглая, Є. Венізелоса, Б. Ебзєєва, Д. Цацоса, С. Флогайтіса, Є. Ма-

ганаріса, Д. Фельдмана, Т. Хабрієвої, К. Хессе, В. Зорькіна, Р. Ромашова, Ю. Тихомирова, В. Чиркіна та інших).

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день український конституціоналізм перебуває у глибокий кризі, про що свідчить ряд важливих ознак. Тригає гостра дискусія із фундаментальних питань конституційного творення. По-перше, питання щодо того, яка конституція сьогодні потрібна країні: говоримо про черговий етап конституційної модернізації чи має бути повністю перезавантажено конституційну матрицю держави. По-друге, питання щодо того, як приймати конституцію: парламентом чи на всенародному референдумі. По-третє, якою має бути на сучасному етапі модель політичного режиму, які гарантії від узурпації влади. Невирішеність цих питань означає вичерпаність ресурсів пострадянського конституціоналізму. Водночас для України, для політиків це своєрідний виклик, що потребує продовження широких конституційних дебатів саме в ракурсі конструктування нового конституційного порядку. Потрібно фіналізувати пострадянську версію конституціоналізму й переходити на сучасні стандарти європейської конституційної держави [11, с. 3].

Історичний аспект пов'язаний із виникненням поняття конституціоналізму. Він важливий з огляду на ту кон'юнктуру факторів, які мали вплив у процесі його розвитку й реалізації.

Вважаємо, що саме поняття конституціоналізм не можна розглядати первинним чи навіть самостійним, оскільки воно є похідним від поняття «конституція», як в етимологічному, так і в науково-теоретичному плані. Конституція – той суспільний договір, який фіксує форми, способи, принципи, основи, права, обов'язки й інші взаємопов'язані відносини держави і суспільства та їх реалізації.

Сьогодні основні закони є в різних формах у різних державах, однак у період їх виникнення перші конституції та конституційні процеси були досить складними. За Г. Берманом, термін «конституціоналізм» було введено в науковий обіг на межі XVIII–XIX ст. для позначення, головним чином, американської доктрини верховенства писаної конституції над законами. Однак реальність цього феномену вперше виявилась ще в міських правових системах Західної Європи в XI–XII ст. [1, с. 11].

Становлення конституціоналізму супроводжувалося переглядом взаємовідносин церкви й держави, світською та релігійною сферами владних відносин. Через те що духовний диктат церкви підтримувався багатовіковою традицією, а релігійні догми були пануючими, будь-яка опозиційність держави перетворювалася на конфлікти на релігійному ґрунті. Це було характерним і для перших буржуазних революцій. Так, зокрема, Нідерландська революція XVI ст. набула форми визвольної боротьби іспанських колоній в Європі під прaporом кальвінізму проти феодально-монархічного деспотизму іспанських католиків-завойовників.

У Франції конституціоналізм зародився як за-перечення феодального абсолютизму, як програма буржуазної революції. До речі, для більшості континентальних країн Європи є характерним той факт, що ідея і практика конституціоналізму виникли тут на противагу феодально-монархічному ладу, який відкинув ті елементи представництва і зв'язаність законами та звичаями, що були притаманні станово-представницькій монархії. Історична та ідейна межа між абсолютизмом і конституціоналізмом на цій території були окреслені досить чітко.

В Англії розвиток державних інституцій відбувався дещо за іншою схемою. Англія не знала яскраво вираженого періоду абсолютизму. Парламент, що виник тут в епоху феодалізму, не припиняв свого існування, як у Франції чи Іспанії. Намагання утвердити необмежену владу монархів сприймалися в Англії як порушення історичних традицій, як посягання на права парламенту й народу. Поява неписаної британської Конституції становила собою політичний компроміс між старою земельною аристократією, короною, новим дворянством і народжуваною буржуазією [7].

В Україні конституціоналізм почав складатися в XVII–XVIII ст. на ґрунті боротьби української шляхти й козацтва за обмеження монархічної влади держав-метрополій. Важливу роль на той час зіграла Конституція П. Орлика 1710 року, проте козацький конституціоналізм не міг перерости у класичний, оскільки козацтво обмежувалось переважно захис-

том особистого соціального становища. У період колоніальної залежності від Російської та Австро-Угорської імперій на українських землях наприкінці XIX – на початку XX ст. панували режими обмеженої конституційної монархії. Проте колоніальний конституціоналізм на українських теренах був вигідним для панівних націй.

У 1917–1920 роках в Україні сформувався національний конституціоналізм як наслідок революційного парламентаризму Української Центральної Ради. Свій вищий вивік цей конституціоналізм знайшов у Конституції Української Народної Республіки 1918 року, яка закріплювала права української нації та обмежувала державну владу в інтересах демократії. Після остатичної перемоги радянської влади в Україні у 1920-х роках запроваджується ідеологія та практика так званого радянського (соціалістичного, а по суті – тоталітарного) конституціоналізму, який спирався на владу єдиної комуністичної партії та фактично мав на меті підпорядкування членів суспільства державі (Конституції Союзу РСР 1924, 1936 та 1978 років). Комуністичні лідери бачили в радянській конституції «можутнє знаряддя боротьби за здійснення соціалізму». Система радянського конституціоналізму проіснувала до кінця 1980-х років і була скасована, фактично, національно-демократичною революцією 1990–1991 років, яка пройшла в усіх союзних республіках колишнього Союзу РСР. Конституціоналізм того часу сьогодні класифікують як номінальний, котрому притаманна письмова конституція та тоталітарна форма державного режиму (диктатура) [8, с. 211].

В Україні, де національний конституціоналізм традиційно мав глибокі корені, його відродження стало одним із головних завдань національно-демократичної революції 1990–1991 років. У цій мирній революції провідна роль належала Верховній Раді України, яка після завершення революції справедливо посіла центральне місце в системі вищих органів державної влади. Це і стало запорукою запровадження системи класичного конституціоналізму в Україні.

Із моменту проголошення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року почався активний конституційний процес, який прискорив Акт проголошення державної незалежності України від 24 серпня 1991 року та всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року на підтримку цього Акта. Цей процес відображав суспільну потребу в якісно новій Конституції України на ґрунті парламентаризму.

Прийняття 28 червня 1996 року чинної Конституції України відбулось на ґрунті компромісу парламентських і пропрезидентських сил, у результаті якого в Україні запроваджувалася змішана парламентсько-президентська форма правління. Однак співпраця між парламентом і президентом не набула поширення через їхні відмінні суспільно-політичні орієнтації.

Із часу прийняття Конституції 1996 року Україна, фактично, стала еволюціонувати у правову державу, в якій забезпечується обмеження державної влади й

місцевого самоврядування в інтересах громадян та їх об'єднань. Після етапу впровадження нових конституційних інститутів (Рахункової палати, Уповноваженого Верховної Ради України із прав людини) Україна взялася за модернізацію своїх органів державної влади й місцевого самоврядування. Європейський вибір України означає, що ця модернізація інститутів влади й самоврядування повинна базуватись на європейських стандартах [5].

Новий етап українського конституціоналізму – етап у розвитку конституційної системи, обумовлений змінами її політичної режими внаслідок перемоги демократичної Помаранчевої революції 2004 року. Цей тип конституціоналізму має місце в демократичних країнах Центральної і Східної Європи, Балтії, а отже, Україна реально вступає на шлях модернізації існуючих положень та звільнення своєї конституційної системи від елементів пострадянського конституціоналізму, заснованого на так званому формальному чи фіктивному конституціоналізмі.

Помаранчева революція з погляду конституціоналізму була політичною відповіддю на посилення авторитаристських тенденцій владарювання. Її пряний, документально оформленний наслідок – зміни до чинної конституції, Закон України № 2222-IV від 8 грудня 2004 року. Цей закон сирий, недосконалений, прийнятий поспіхом і з порушенням процедури, проте він – фрагмент реальної політичної боротьби, компромісу політичного протистояння, реального конституційного процесу. Там, звісно, є суперечності, однак усунення суперечностей – це також політичний процес [12, с. 3]. Водночас Конституційний суд України 30 вересня 2010 року визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття.

22 лютого 2014 року Верховна Рада України при-

йняла Постанову № 750-VII, якою було відновлено Конституцію України 2004 року з урахуванням змін від 01.02.2011 року та 19.09.2013 року. Наступного дня (23 лютого 2014 року) зазначена Постанова була опублікована в офіційному виданні «Голос України» та набрала законної сили. У такий спосіб законодавець встановив новий порядок організації державної влади. Такий крок був наслідком складної політичної ситуації у країні.

Висновки. Український конституціоналізм на всіх основних етапах свого розвитку характеризувався сприйняттям політико-правових учень минулого й досягнень світової конституційної думки, проте мав відносно самостійний характер і був вельми розмаїтим як за формами конституції та інших конституційних актів (договори, універсали тощо), так і за своїм змістом (від виняткового глобалізму до крайнього регіоналізму, передбачаючи республіку й монархію, унітарну й федераційну держави тощо). Отже, можемо охарактеризувати конституціоналізм як історичне поняття, виділити особливості його створення й розвитку у процесі державотворення Європейських країн; цей аспект дав можливість проаналізувати український конституціоналізм за допомогою короткого історичного екскурсу (через процес становлення й розвитку української державності на різних її етапах). При цьому ознаками сучасного українського конституціоналізму є наступні: 1) конституціоналізм є похідним від конституції й виникає у процесі її реалізації як основного закону; 2) конституціоналізм історично зумовлений, має сукупність етапів у своєму розвитку; 3) конституціоналізм проявляється в ідеологічних поняттях, часто йому приписують значну кількість демократичних поступатів; 4) конституціоналізм – це процес, що виникає під час організації й побудови держави, формування інститутів державної влади; 5) конституціоналізм – це сукупне поняття, яке включає в себе теорію та практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г.Дж. Берман. – М., 1998. – 284 с.
2. Бокоев Ж.А. Модели современного конституционализма и опыт постсоциалистических государств (На примере Киргызской Республики) : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – «конституционное право» / Ж.А. Бокоев. – М. : РГБ, 1998. – 223 с.
3. Вебер М. Ідея соціалізму / М. Вебер // Журнал соціології і соціальної антропології. – 1999. – Т. II. – № 3. – С. 22–25.
4. Еременко Ю.П. Предмет российского конституционного права / Ю.П. Еременко. – Ростов-на-Дону, 1996. – 121 с.
5. Кампо В. Український конституціоналізм: європейський вимір // Юридична тема. – 2006. – № 10 (70). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/2278/>.
6. Рябинин Н.А. Государственность и российский конституционализм / Н.А. Рябинин // Конституционные основы организации и функционирования институтов публичной власти в Российской Федерации : матер. Всеросс. науч.-практ. конф. (20-21 апреля 2000 г.). – Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2001. – С. 52–56.
7. Рябченко О.П. Теоретичні засади конституціоналізму / О.П. Рябченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1699_page_24.htm.
8. Словська І.Є. Український конституціоналізм: етапи становлення і розвитку : дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – «конституційне право» / І.Є. Словська. – К., 2004. – 238 с.
9. Сонина Л.В. Конституционализм в Российской Федерации как политико-правовой режим : автореф. дис. на соиск. науч. степені канд. юрид. наук / Л.В. Сонина. – Екатеринбург, 2001. – 20 с.
10. Фридмэн Л. Введение в американское право : пер. с англ. / Под ред. М. Калантаровой. – М. : Прогресс, 1992. – 286 с.
11. Оніщук М.В. Український конституціоналізм: від кризи – до ладу / М.В. Оніщук // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 17. – С. 3–4.
12. Климчук В. Эксцессы украинского конституционализма / В. Климчук // Сучасність. – 2008. – № 12 – С. 3–4.
13. Бєлов Д.М., Ленгер Я.І. Парадигма конституціоналізму як категорія конституційного права України / Д.М. Бєлов, Я.І. Ленгер // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 30-31 березня 2013 р.). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – 256 с.

14. Бєлов Д.М. Парадигма конституціоналізму: теоретичні питання / Д.М. Бєлов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 18. – С. 57–60.
15. Бєлов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: правова сутність та зміст / Д.М. Бєлов // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2012. – № 4. – Ч. I. – С. 32–35.
16. Byelov D., Kovach Ju., Lenger Ya. The Paradigm of Constitutionalism / D. Byelov, Ju. Kovach, Ya. Lenger // Ponatia a character prava : zborník príspevkov z medznnarodnej vedeckej konferencie (27 februara 2014). – Bratislava, 2014 – S. 55–60.
17. Byelov D., Lenger Ya. The Paradigm of Constitutionalism as a Philosophical-legal Category / D. Byelov., Ya. Lenger // Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». – 2013. – Вип. № 23. – Ч. 2. – Т. 1. – С. 123–126.

УДК 342.11.3

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

Карелова Д.А.,

*здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття висвітлює особливості механізму захисту основних прав та свобод людини і громадянина. Автор звертає увагу на діяльність Конституційного Суду України щодо захисту прав та свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, механізм захисту, Конституційний Суд України.

Статья освещает особенности механизма защиты основных прав и свобод человека и гражданина. Автор обращает внимание на деятельность Конституционного Суда Украины по защите прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, механизм защиты, Конституционный Суд Украины.

The article highlights the features of the mechanism of protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen. The author draws attention to the Constitutional Court of Ukraine on protection of the rights and freedoms of human and citizen.

Key words: human rights and freedoms and citizens', protection mechanism, the Constitutional Court of Ukraine.

Осмислення значення проголошення незалежності України для українського народу не можливе без з'ясування ролі й участі української держави в житті кожної людини і кожного громадянина. Ця роль найчіткіше може бути визначена через аналіз питання забезпечення державою прав і свобод людини.

Нинішній етап реформування політичної і правої систем України пов'язується з необхідністю продовження утвердження демократичних інститутів, які гарантували б розвиток держави як соціальної, демократичної та правової. Засобом забезпечення реальності демократичних перетворень є інститут конституційної юстиції як гарантії діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин відповідно до національної Конституції.

Серед науковців поширені різні підходи до змісту й характеру діяльності Конституційного Суду України, а також його ролі та меж впливу на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, недопущення їх порушення та гарантування їх відновлення у протилежному випадку. Таким чином, у сучасній юридичній науці проблеми діяльності Конституційного Суду України як гаранта прав і свобод людини і громадянина до кінця не досліджені.

Теорія конституційної юстиції в Україні знаходиться на етапі становлення. Причина цього, во-

чевидь, полягає у відносній новизні даного інституту для правової системи України. Хоча сучасний процес усвідомлення необхідності забезпечення верховенства Конституції України та прав і свобод людини і громадянина зумовив певну активізацію досліджень проблем конституційної юстиції. Вони знайшли своє відображення у працях Д. Белова, Ю. Бисаги, А. Головіна, П. Євграфова, М. Козюбri, Я. Ленгер, П. Мартиненка, О. Мироненка, В. Погорілка, М. Савенка, А. Селіванова, І. Тимченка, Ю. Тодики, В. Федоренка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, Л. Юзькова та інших.

Ще менш дослідженім є питання здійснення Конституційним судом правозахисної функції, яку можна визначити як його діяльність, спрямовану на недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина (юридичних осіб), а також відновлення попередньо порушеного правомірного стану. Адже, як зазначає А. Селіванов, Конституційний Суд захищає права і свободи громадян, інші конституційні цінності притаманними йому засобами [1, с. 6]. Я. Мачужак також наголошує: «Однією із центральних функцій Конституційного Суду України в системі правової охорони Конституції України є захист прав і свобод людини і громадянина» [2, с. 103]. Таким чином, захист конституційних прав і свобод людини